

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ХОВПУН О. С.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права і соціальної
роботи
(Ізмаїльський державний гуманітарний
інституту)

ДОМБРОВСЬКА О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
(Академія праці, соціальних відносин і
туризму)

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.5.43>

ПРИНЦИПИ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: СУЧАСНЕ ВИЗНАЧЕННЯ

Євроінтеграція України передбачає прагнення до повноправного членства в ЄС, прийняття нею європейський демократичних принципів та трансформацію країни у європейську правову державу. Такий процес неминуче поставить питання перед нашою країною, яке сьогодні жваво дискутують в науці та практиці реформ у світлі проблеми тлумачення принципів права ЄС. Стаття має на меті поглибити розуміння європейського правового дискурсу щодо таких принципів, висвітливши його виміри, засади та функції. Крім того, в ній аналізується використання терміну «принцип» у праві Європейського Союзу. В статті характеризуються основні принципи права ЄС через призму сучасних викликів. Визначено, що не існує остаточного переліку загальних принципів права ЄС, але вони включають такі принципи, як: правова визначеність; рівне ставлення; пропорційність і повага до основних прав. Принципи права ЄС виконують потрібну функцію. По-перше, вони дозволяють Європейському Суду заповнити нормативні прогалини, залишені авторами Договорів або законодавчими органами ЄС. Таким чином функція «заповнення прогалин» загальних принципів забезпечує автономію та узгодженість правової системи ЄС. По-друге, загальні принципи служать допоміжним засобом для тлумачення, оскільки як право ЄС, так і національне право, що входить до сфери дії права ЄС, повинні тлумачитися у світлі загальних принципів. Нарешті, на них можна покладатися як на підставу для судового перегляду. Законодавство ЄС, яке порушує загальний принцип, має бути визнано недійсним, а національне законодавство, що підпадає під дію права ЄС і суперечить загальному принципу, має бути скасовано. Принципи права ЄС – це загальні правила, які використовуються та застосовуються при тлумаченні права ЄС, вони включають принципи справедливості та захисту прав людини та можуть заповнити прогалини в законодавстві, зробити закон більш послідовним. Загальні принципи прав спільноти впливають із ряду джерел.

Ключові слова: *євроінтеграція, права людини, національне законодавство, загальні принципи права Європейського Союзу, Суд Європейського Союзу.*

Khovpun O. S., Dombrovska O. V. Principles of the European Union Law: modern definition

European integration of Ukraine implies the aspiration for full membership in the EU, the adoption of European democratic principles and the transformation of the country into a European state based on the rule of law. Such a process will inevitably raise questions for our country, which are currently being vigorously debated in the science and practice of reforms in the light of the problem of interpreting the principles of EU law. The article aims to deepen the understanding of the European legal discourse on such principles by highlighting its dimensions, foundations and functions. In addition, it analyzes the use of the term "principle" in EU law. The article characterizes the basic principles of EU law through the prism of modern challenges. It is determined that there is no definitive list of general principles of EU law, but they include such principles as: legal certainty; equal treatment; proportionality and respect for fundamental rights. The principles of EU law have a threefold function. First, they allow the European Court of Justice to fill normative gaps left by the authors of the Treaties or the EU legislature. The "gap-filling" function of the general principles thus ensures the autonomy and coherence of the EU legal system. Secondly, general principles serve as an interpretative aid, as both EU law and national law within the scope of EU law must be interpreted in the light of the general principles. Finally, they can be relied upon as a basis for judicial review. EU legislation that violates a general principle should be declared invalid, and national legislation falling within the scope of EU law and contrary to a general principle should be repealed. Principles of EU law are general rules that are used and applied when interpreting EU law, they include principles of justice and human rights protection and can fill gaps in legislation, make the law more consistent. General principles of community rights derive from a number of sources.

Key words: *European integration, human rights, national legislation, general principles of European Union law, Court of Justice of the European Union.*

Постановка проблеми. Європейський Союз (далі – ЄС) – один з найбільших зовнішньоекономічних та політичних партнерів України, правову основу відносин з яким з 2014 р. становить Угода про асоціацію, яка передбачає функціонування глибокої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між ЄС та Україною. Як наслідок цього – очікується поглиблення політичного та економічного співробітництва, а також транспозиція значного об'єма *acquis* ЄС в правову систему України. Наша країна неодноразово висловлювала свою зацікавленість щодо вступу до Європейського Союзу (далі – ЄС). Пріоритет України у цьому зв'язку – асоціація з ЄС, а згодом – і повне членство в ЄС, що знайшло своє підтвердження у численних нормативних документах та політичних заявах, які, зокрема, інтеграцію України до ЄС визначають однією зі стратегічних цілей розвитку держави. Ось чому вивчення принципів права ЄС в Україні набуває не тільки теоретичного, а й практичного значення.

Мета та завдання публікації. Вивчення принципів є усталеним способом юридичної науки, яка прагне до автономії та пошуку визначеної основи за різноманіттям норм і суджень. Тому не бракує різноманітних коментарів, монографій та посібників, присвячених принципам права Європейського Союзу. Ця стаття має на меті поглибити розуміння європейського правового дискурсу щодо таких принципів, висвітливши його виміри, засади та функції. Крім того, в ній аналізується використання терміну «принцип» у праві Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення суті та змісту принципів права ЄС досліджували: С.М. Задорожна, В.В. Колесніченко, О.А. Назаренко, Л.Л. Богачова, О. Юхимюк, І. Куровська та інші зарубіжні вчені. Проте питання щодо визначення місця, ролі та значення принципів права ЄС в сучасному суспільстві XXI століття потребує детального розгляду, що вказує на актуальність обраної теми наукового пошуку.

Виклад основного матеріалу. Умовою стабільного розвитку ЄС є забезпечення його правової однорідності, що передбачає дотримання державами-членами основних принципів функціонування ЄС та положень Конституційних актів ЄС (в редакції Лісабонського договору), використання в своїй діяльності *acquis communautaire*.

Принципи права ЄС – це загальні правила, які використовуються та застосовуються при тлумаченні права ЄС, вони включають принципи справедливості та захисту прав людини та можуть заповнити прогалини в законодавстві, зробити закон більш послідовним. Загальні принципи прав спільноти впливають із ряду джерел.

Суд правосуддя ЄС визначає загальні принципи права ЄС – як неписане право ЄС, а саме – загальні принципи міжнародного права та загальні правові принципи, що поділяються всіма державами-членами ЄС.

Колесніченко В., надає наступне визначення: «Принципи права Європейського Союзу – це керівні засади, що концентровано виражають важливі сутнісні риси і цінності, властиві правовій системі Європейського Союзу, визначають конкретний зміст і загальну концептуальну спрямованість правового регулювання суспільних відносин у рамках інтеграційного об'єднання – Європейського Союзу, відрізняються різноманітністю за їх походженням (матеріальними джерелами), за джерелами їхнього закріплення (формальними джерелами), у змістовному плані і за їх функціональним значенням» [1, с. 16].

На думку Задорожної С., на сьогоднішній день існує проблема у виділенні загально-визнаних принципів в окремому ланку норм національного права та визнання їх верховенства національно-правовою системою [2, с. 131].

Початкові договори Європейського Союзу не містили жодного захисту прав людини. Оскільки право Європейського Союзу прагнуло мати перевагу над внутрішнім правом у сферах компетенції Європейського Союзу, було необхідне включення загальних принципів прав людини.

Право ЄС формувалося на стику міжнародного та національного права. Це окрема, особлива правова система *suí generis*, яка поєднує правові інститути, принципи та механізми міжнародного та національного права, у справі 26/62 *Van Gend en Loos*, Суд довів, що «Співтовариство (Союз) створює новий правовий порядок у міжнародному праві, на користь якого держави обмежили свої суверенні права, хоча і в обмежених сферах, і суб'єктами якого є не лише держави-члени, але й їхні громадяни» [3]. Такий самий підхід був розроблений у справі 6/64 *Costa V. ENEL*, де підкреслювалося: «На відміну від звичайних міжнародних договорів, Договір про заснування Європейського економічного співтовариства створив власну правову систему, яка... стала невід'ємною частиною правових систем держав-членів і якими пов'язані їхні суди» [4].

Починаючи з 50-х рр. принципи права в правових системах європейських країн розвивалися під впливом інтеграційних процесів, що відбувалися в рамках Європейських співтовариств, а згодом і ЄС, створеного на їх основі. Усі принципи права ЄС можна поділити на декілька груп, які різняться за своїм призначенням і сферою дії:

1) принципи верховенства і прямої дії права ЄС, що визначають його співвідношення з правовими системами держав-учасниць;

Закріплення принципу верховенства права на національному рівні в конституціях держав, а також на міжнародному рівні і міжнародно-правових актах, тобто в угодах, статутах, хартіях, є гарантією розвитку та співіснування незалежних держав, різних народів та конституційно-правових традицій в світі.

2) загальні принципи права – початкові засади правового регулювання, які діють в усіх сферах відання Союзу і властиві також іншим демократичним правовим системам.

3) спеціальні принципи права Європейського Союзу, що мають силу у рамках окремих галузей або сфер його правового регулювання.

Спеціальні принципи можуть закріплюватися як в установчих документах ЄС і заснованої на них судової практики Суду ЄС, так і на рівні правових актів інститутів, органів, установ ЄС. В якості одного зі спеціальних принципів інституційного права ЄС, що вста-

новлює правові основи діяльності Союзу як інтеграційної організації, можна згадати принцип незалежності Європейського центрального банку, що поширюється також на центральні банки держав-членів [5].

Необхідно підкреслити, що спеціальні принципи права ЄС поширюються на Договір про ЄС як на один із засновницьких документів, тобто є частиною первинного права. Визнаючи для себе обов'язковим Договір про ЄС, держави взяли на себе зобов'язання виконувати положення актів органів ЄС, згідно з цим договором. У зв'язку з цим, якщо держава не забезпечує здійснення зобов'язань, що випливають із обов'язкових норм вторинного права, вона тим самим допускає порушення відповідної норми Договору про ЄС.

4) принципи діяльності Європейського Союзу, які визначають порядок реалізації Євросоюзом наявної у нього компетенції.

Держава повинна гарантувати повний обсяг прав і свобод громадянина, реалізації гарантованих прав без дискримінації та забезпечити відповідальність за їх порушення.

Бунчук О.В., визначає «Принцип поваги прав людини» – як узгоджене визнання обов'язків щодо дотримання, сприяння та забезпечення гарантій основних прав та свобод людини на всіх рівнях державної влади. Засада поваги прав людини реалізується тільки в умовах демократії, де панує верховенство права [6, с. 587].

Право ЄС є наднаціональним за своєю природою, оскільки воно має вищу юридичну силу по відношенню до національного законодавства держав-членів. Відповідно до принципу верховенства права ЄС будь-яка норма права Союзу, незалежно від форми її існування, має найвищу юридичну силу в національному правопорядку кожної держави-члена щодо будь-якої норми права. такої держави незалежно від форми її консолідації.

Загальним принципом права є те, що воно має бути певним і послідовним. Він має бути ясним і точним, передбачуваним у своєму застосуванні.

На думку Назаренко О., найбільш притаманні принципи праву ЄС це:

- 1) співвідношення права ЄС з правовими системами держав-членів (верховенства права ЄС над національним правом держав-членів, прямої дії права ЄС);
- 2) функціонування ЄС, які визначають порядок реалізації наданих йому повноважень (принципи пропорційності, субсидіарності тощо);
- 3) спеціальні принципи права ЄС, які застосовуються в рамках окремих галузей або сфер правового регулювання в ЄС;
- 4) загальні принципи права ЄС – керівні засади правового регулювання, які діють у всіх сферах компетенції ЄС та, водночас, притаманні демократичним правовим системам [7, с. 243].

Розглянемо основні принципи права ЄС більш детально.

Принцип правової визначеності полягає у тому, що застосування права у конкретній ситуації має бути передбачуваним. Цей принцип зобов'язує органи влади забезпечити доступність розуміння права тими, до кого воно застосовується. Жодна з норм, які приймають владні органи, не може бути застосованою до непоінформованих про неї осіб. Не допускається, щоб законодавство ЄС набирало чинності до дати свого опублікування. Цей принцип включає такі складові: непорушність та незворотність набутих законних прав; відсутність зворотної сили закону і неможливість застосування закону до особи, яка не могла знати про його існування; право особи на використання зрозумілої мови в судовому процесі та правило позовної давності.

Богачова Л. дійшла висновку, що принцип правової визначеності є одним з основних принципів європейського права і часто використовується у практиці Суду ЄС та Європейського суду з прав людини. У статусі загального принципу права він має сприйматися і національною правовою системою. Дотримання вимог принципу правової визначеності наблизить українське законодавство до європейських правових стандартів, сприятиме вдосконаленню механізмів правотворчості й правореалізації, слугуватиме додатковою гарантією захищеності людини від свавілля державної влади [8, с. 11].

Принцип законних очікувань значною мірою впливає з принципу правової визначеності. Він спрямований на те, щоб у випадках, коли особа очікує, що досягне певного

результату, якщо буде діяти відповідно до правових норм – забезпечити захист цих очікувань. Тобто, особа має право діяти (наприклад, займатись підприємництвом), розраховуючи на те, що існуюче законодавство буде застосовуватись і надалі. Проте, принцип законних очікувань підлягає певним обмеженням. Так, право ЄС захищає законні очікування лише розсудливих і обачних осіб. Якщо розумний і обачний підприємець мав передбачити прийняття акту ЄС, який може вплинути на його інтереси, він не може поспиратися на правило законних очікувань, коли відповідну норму буде прийнято.

Принципи пропорційності і субсидіарності мають особливе значення для правового порядку ЄС. Формально вони закріплені в ст. 5 (3), (5) Договору про ЄС в Лісабонській редакції, а також у Протоколі про застосування принципів субсидіарності та пропорційності, ухваленому в 2007 р. разом із Лісабонським договором. Принцип пропорційності означає, що дії ЄС не повинні виходити за межі, необхідні для досягнення цілей установчих договорів. Своєрідним продовженням і доповненням принципу пропорційності є субсидіарність, яка передбачає, що у всіх тих випадках, коли досягнення цілей ЄС неможливо здійснити зусиллями тільки окремих держав-членів, коли необхідні спільні дії всіх членів ЄС, здійснення цих дій стає справою самого ЄС.

Юхимюк О., у своєму дослідженні зазначає, що основні принципи правової системи ЄС повністю відповідають викликам інтеграційного правопорядку, забезпечуючи його спрямування, в основі якого людина – найвища соціальна цінність, її суспільний розвиток, основоположні права та свободи [9, с. 54].

Європейський суд визнає кілька основних принципів, які відображені в Європейській конвенції з прав людини, зокрема: права на рівність; права на людську гідність; права на здійснення господарської та професійної діяльності; права на повагу до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції; права власності; права на свободу слова; права на релігійну свободу; права на справедливий розгляд і незалежний процес.

На думку Куровської І., щоб трансформуватися у правову та демократичну європейську державу, Україні першочергово необхідно втілити принцип «верховенства права» [10, с. 88].

Висновки. Принципи права ЄС – це загальні правила, які використовуються та застосовуються при тлумаченні права ЄС, вони включають принципи справедливості та захисту прав людини та можуть заповнити прогалини в законодавстві, зробити закон більш послідовним. Загальні принципи прав спільноти впливають із ряду джерел.

Принципи права виражають сутність, зміст права, тому мають значення керівних положень під час здійснення державою правотворчої, правозастосовної діяльності. Норми права формуються на основі принципів права, тому останні є «фундаментальними конструкціями» всієї системи права, всього масиву норм права.

Принципи не можуть мати пріоритет перед чітко сформованою нормою установчого договору. Залежно від значення принципів для системи права він розрізняє основоположні і похідні принципи права. Основоположні принципи права – це принципи, які лежать в основі права, утворюють його фундамент (справедливість, рівність, свобода, гуманізм). Усі інші принципи є похідними від основоположних, менш значущими і фундаментальними. Наприклад, похідним від загальних засад права визнається принцип верховенства права, гарантувати ефективну дію якого покликані принципи правової визначеності, пропорційності, добросовісності і розумності (останні за сферою дії автор відносить до загальних принципів права). Принципи права ЄС виконують потрібну функцію. По-перше, вони дозволяють Європейському Суду заповнити нормативні прогалини, залишені авторами Договорів або законодавчими органами ЄС. Таким чином функція «заповнення прогалин» загальних принципів забезпечує автономію та узгодженість правової системи ЄС. По-друге, загальні принципи служать допоміжним засобом для тлумачення, оскільки як право ЄС, так і національне право, що входить до сфери дії права ЄС, повинні тлумачитися у світлі загальних принципів. Нарешті, на них можна покладатися як на підставу для судового перегляду. Законодавство ЄС, яке порушує загальний принцип, має бути визнано недійсним, а національне законодавство, що підпадає під дію права ЄС і суперечить загальному принципу, має бути скасовано.

Список використаних джерел:

1. Колесніченко В. В. Принципи права європейського союзу: загальнотеоретичне дослідження. *Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук*. 2010. С. 3–22.
2. Задорожна С. М. Сучасні принципи міжнародного права в ієрархії норм міжнародного, наднаціонального і національного права. *Правові горизонти*. 2019. С. 125–131.
3. Judgment of the court of 5 february 1963. NV algemene transport- en expeditie onderneming van gend & loos v netherlands inland revenue administration. reference for a preliminary ruling: tariefcommissie – netherlands. case 26-62. *Access to European Union law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61962CJ0026> (date of access: 28.09.2022).
4. Judgment of the court of 15 july 1964. flaminio costa v E.N.E.L. reference for a preliminary ruling: giudice conciliatore di milano – italy. case 6-64. *Access to European Union law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61964CJ0006> (date of access: 28.09.2022).
5. Consolidated version of the treaty on the functioning of the european union. *Access to European Union law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:12012E/TXT> (date of access: 28.09.2022).
6. Бунчук О. Юриздикція принципу поваги прав людини. *Журнал «Наукові інновації та передові технології»*. 2022. № 6. С. 587–596.
7. Назаренко О. А. Загальні принципи права ЄС в правовій системі ЄС. *Правове регулювання економіки*. 2015. № 15. С. 242–249.
8. Богачова Л. Л. Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістовна характеристика). С. 1–13.
9. Юхимюк О. Еволюція системи загальних принципів права Європейського Союзу. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1. С. 53–57.
10. Куровська І. Принцип "верховенства права" як провідний принцип права Європейського Союзу та Ради Європи. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 3. С. 86–89.

